

Barbara Lewandowska-Tomassczyk

SYNONIMICZNOŚĆ I IZOMORFIZM W TEORII I W PRAKTYCE JĘZYKOWEJ

I. SYNONIMIA I IZOMORFIZM W TEORII JĘZYKOWEJ

Chcę zająć się w niniejszej pracy problemami synonimiczności i izomorfizmu wyrażeń językowych i ich przejawami w użyciu języka angielskiego. Spróbuję prześledzić, w jaki sposób użytkownicy języka angielskiego 'praktykują' synonimiczność w interakcji werbalnej¹.

Terminologicznie rzecz biorąc, w tradycji anglosaskiej, relacja synonimiczności w języku naturalnym może mieć miejsce zarówno między dwoma (lub więcej) jednostkami leksykalnymi (wyrazami), jak i między większymi jednostkami językowymi, takimi jak frazy, zdania, czy nawet teksty. Takie rozumienie terminu *synonimiczność* obejmuje więc zarówno klasyczną relację między wyrazami o różnych formach i takim samym znaczeniu, jak i relację międzyfrazową czy międzyzdaniową (por. gramatyka transformacyjno-generatywna).

Postulowane jest rozróżnienie między synonimią *syntetyczną* (międzywyrazową) a *analityczną*, która obejmuje, interesujące nas także, stosunki między członem definiowym a definiującym w definicji.

Związane z problemami synonimiczności zarówno w węższym, jak i w szerszym sensie tego słowa są zagadnienia *izomorficzności* (lub jej braku) między elementami proponowanymi jako równoznaczne. Zrozumiałą jest rzeczą, że w przypadku synonimii analitycznej, występuje brak tego, co R. Carnap² nazywa *izomorfizmem intensjonalnym*

¹ Problemami synonimiczności z punktu widzenia leksykograficznego zajmuję się w pracy *Meaning, Synonymy, and Dictionary* (w druku), z którego w dużej mierze korzystam przy analizie problemów synonimii i izomorficzności w obecnym artykule.

² R. C a r n a p, *Meaning and Synonymity in Natural Languages*, "Philosophical Studies" 1955, vol. 7, s. 33-47.

między definiensem a definiendum. Poziom opisowi definiensa bowiem może być traktowany jako meta-poziom dla opisu definiendum, więc izomorfizm wtedy nie może występować. Lecz i w przypadku synonimii syntetycznej sprawa nie jest jednoznaczna. Nawet jeśli wyrazy są homologiczne pod względem kategoriałnym, różnią się najczęściej pod względem dystrybucyjnym czy pod względem zakresu swoich znaczeń zarówno intensjonalnych, jak i ekstensjonalnych, i są wtedy raczej blisko- niż równoznaczne.

Z drugiej strony, oparcie się jedynie na ekstensji wyrażen, tak jak ma to miejsce w tradycyjnych ujęciach logicznych synonimii, prowadzi w języku do niepożądanych konsekwencji wyrażających się w stawianiu znaku równości między takimi wyrażeniami jak np. *Królowna Śnieżka* i *człowiek o wzroście 10 m* ze względu na puste ekstensje w obydwu przypadkach. W językoznawstwie takie ujęcie jest sprzeczne z intuicją językową i wyrażen takich w lingwistyce nigdy za synonimiczne nie uważano.

Pewne zastosowania metod logicznych okazują się jednak przydatne dla lingwistycznych opisów synonimii. Dotyczą one szczególnie relacji implikacji logicznej, a bardziej dokładnie, implikacji ścisłej (*entailment*). Jak niektórzy językoznawcy postulują³ związek ścisłego wynikania zachodzi między jednostką leksykalną a sumą jej znaczników semantycznych (*bachelor* - *unmarried man*) lub między definiendum a definiensem. Jednakże w opinii G. Lakoffa⁴ i innych językoznawców, związany z wymogami ścisłej implikacji warunek pełnej podstawialności wyrażen synonimicznych we wszystkich kontekstach *salva veritate* nie zostaje spełniony w języku naturalnym. Co więcej, prawdziwość członu pierwszego nie zawsze implikuje prawdziwość członu synonimicznego, np. można powiedzieć o papieżu, że jest nieżonatym mężczyzną (*unmarried man*), ale nie kawalerem (*bachelor*), gdyż z wyrazem *bachelor* związana jest cecha wyrażająca pewien brak przeszkód, pewną obiektywnie zagwarantowaną możliwość (czasem gotowość do) zmiany stanu cywilnego, czego nie implikuje angielskie wyrażenie *unmarried man*. Ponadto, *unmarried man* nie wyklucza wdowców, rozwiedzionych, a nawet mężczyzn żyjących w konkubinacie. Konsekwencją powyższego stanu rzeczy

³ Np. J. J. Katz, J. A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, [w:] *The Structure of Language Readings in the Philosophy of Language*, eds. J. A. Fodor, J. J. Katz, New Jersey 1964, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

⁴ G. Lakoff, *Categories and Cognitive Models*, Trier, L.A.U.T. 1982.

jest sceptycyzm co do istnienia zarówno izomorfii intensjonalnej, jak i synonimii absolutnej w języku naturalnym.

Ostatnie analizy semantyczne mówiące o stopniowalności cech semantycznych, ich zmieniających się strukturach hierarchicznych, a także zjawisku zbiorów rozmytych⁵ prowadzące do stwierdzenia, że klasyczna definicja intensjonalna nie pokrywa całego zbioru egzemplarzy danej kategorii, są wystarczającym powodem do poszukiwania takiego modelu języka⁶, w którym synonimia jest pojęciem stopniowalnym od (możliwego w teorii) poziomu równoznaczności absolutnej, do poziomu słabej synonimii, gdzie tylko niektóre aspekty znaczenia są identyczne. Synonimia w takim ujęciu jest zjawiskiem wrażliwym na kontekst, rozumianym zarówno w szerokim sensie znaczeń przechowywanych w pamięci, informacji obejmującej tzw. wiedzę o rzeczywistości, jak i interakcyjny kontekst językowy i paralingwistyczny. Takie ujęcie synonimii pozwala na wyjaśnienie zjawiska, które występuje w autentycznych interakcjach, gdzie uczestnicy uznają za praktycznie równoznaczne jednostki leksykalne o różnym stopniu synonimiczności, wynikającym z ich struktury semantycznej.

Zamiast postulowanych w semantyce leksykalnej zbiorów cech semantycznych koniecznych i wystarczających, postulowane są w obecnym ujęciu cechy trojakiego typu: konieczne (np. *człowiek - ssak*), centralne (*człowiek - zdolność rozumowania*) i typowe (*człowiek - zdolność mówienia*). Konfiguracje takich cech dają w efekcie hierarchie prototypowe wrażliwe na kontekst językowy i sytuacyjny (np. przymiotnik *fake* likwiduje część cech w podporządkowanym sobie rzeczowniku - *fake gun*, podczas gdy np. typowa cecha cytryny [*yellow*] może być zastąpiona w kontekście cechą [*brown*] etc.). Każda jednostka leksykalna związana jest ponadto z afektywnym i interakcyjnym poziomem znaczenia, czyli z poziomem wyrażania spontanicznych emocji użytkownika języka oraz z poziomem odnoszącym się do przewidywalnych pozytywnych lub negatywnych efektów na interlokutorze.

⁵ Por. L. Z a d e h, *Fuzzy sets*, "Information and Control" 1965, No. 8, s. 338-353; E. R o s c h, *Natural Categories*, "Cognitive Psychology" 1973, No. 4, s. 328-350; L a k o f f, *op. cit.*

⁶ Propozycja takiego modelu została przedstawiona w pracy B. L e w a n d o w s k i a - J o m a s z c z y k, *Conceptual Analysis, Linguistic Meaning, and Verbal Interaction*, Łódź 1987.

II. SYNONIMICZNOŚĆ I DEFINICJE W PRAKTYCE JĘZYKOWEJ

Z przykładów par synonimicznych podanych przez E. Grodzińskiego⁷ (1985: 120-121), znaczenia rdzeniowe⁸ większości jednostek nakładają się tylko do pewnego stopnia, jak np.: *drąg* - *pałka* czy *szczebel* - *stopień*. W swoich znaczeniach rozszerzonych pary te istotnie mogą funkcjonować jako kontekstualne czy praktyczne synonimy:

- (1) Udało mu się wspiąć o jeden *szczebel/stopień* wyżej w swojej karierze naukowej.

Interesującą rzeczą jest, że w autentycznej interakcji werbalnej *praktyczna synonimiczność* wyrażen uzyskiwana jest poprzez zastosowanie takich technik spójności tekstu, które wykorzystują niektóre tylko elementy równoznaczności, jak np.⁹:

HYPERONIM

- (2) I like cats and dogs, yea, I like the animals.

HYPONIM

- (3) A: These kids are great!
B: Oh, yes, the boys are good at maths.

INTENSYFIKACJA

- (4) A: You must be hungry!
B: Yes, I'm starving.

OSŁABIENIE

- (5) A: You look dying!
B: Yes, I'm rather tired.

ZANEGOWANY ANTONIM

- (6) A: It was well done!
B: Not bad.

PARAFRAZA

- (7) A: John pleases you!
B: Yes, I like him.

⁷ E. Grodziński, *Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii*, Wrocław 1985, s. 120-121.

⁸ Por. Lewandowska-Tomaszczyk, *op. cit.*

⁹ Np. M. J. McCarthy, *A New look at Vocabulary in EFL*, "Applied Linguistics" 1984, vol. 5, No. 1, s. 12-22.

Większość synonimów kontekstualnych analizowanych w interakcjach angielskich (brytyjskich) nie zachowuje izomorfizmu intensjonalnego, choć i tu stopień synonimii może być różny w zależności od tego, czy kontekstualna synonimia wykorzystuje głównie wyrazy bliskoznaczne afektywnie (8), czy też stereotyp (9), apozycję (10), czy wreszcie parafrazę, w której różnice zastosowanych stylów dają humorystyczny efekt interakcyjny (11)¹⁰:

(8) dunderheads (Tone Unit: 723) =
the old plodders (735) =
these old fools (752) (453)

(9) the Arab the' (SHEIKHS (574)

(10) Cecily) - his - . new WIFE (or his (SECOND wife) (341)

(11) A: is your ability to verbalize so very accurately and
and clearly to a layman about your particular mystery.[əm].
an advantage in getting the job . in becoming a stockbroker.
B: (laughs - - (you mean you UNDERSTAND what I'm SAYING)
(426)

Problemy, jakie użytkownicy języka mają z kategoryzacją obiektów w sensie relacji kategorii nadrzędnych do podrzędnych, które stosowane są najczęściej w przypadku synonimii analitycznej, mogą być zilustrowane przykładem (12):

(12) Leeds POLY!TECHNIC is doing a lot MORE though) in the
(way of . instructing its various - [ə:] academics in how
to USE) [ə:] if (aca'demics the right ! WORD for a Po-
ly'technic TEACHER) - and (some would ! QUESTION that I
SUPPOSE) (261)

Synonimy kontekstualne mogą mieć formę *pleonazmów*, w których symbolizm dźwiękowy odgrywa rolę integrującą (13):

¹⁰ Symbole używane w przykładach: A, B - identyfikacja uczestnika interakcji; (laughs) - komentarz kontekstualny; jednostka toniczna: (- początek,)- koniec; wysokość: - ! wyższa niż w poprzedzającej sylabie; akcent: 'yes - normalny, "yes - mocny; pauza: yes . yes - pauza długości jednej krótkiej sylaby; yes - yes - pauza długości jednej jednostki akcentu; - - - - -
- - -; duże litery - jądro, tzn. punkt największej donośności w jednostce tonicznej; • • - opuszczone elementy wypowiedzi, nierелеwantne dla obecnej analizy; znaki fonetyczne (graficzne), np. [ə:], [ə] etc. - dźwięki używane w chwili wahania itd. Przykłady zaczerpnięte z J. S v a r t v i k, R. Q u i r k, *A Corpus of English Conversation*, Lund 1980.

- (13) A: I suppose I'm semi (DEMI 'SEMI-! PURBLIND then) -
 B: (SAND 'blind) a (nice'word we had last WEEK) (512)

Mogą być one także związane z kontekstem pozajęzykowym i bez znajomości tego kontekstu interpretacja jest niepełna, np.:

- (14) (k o n t e k s t : A was teaching Classics in Labrador)
 B: you (didn't (didn't teach 'em dog LATIN did you)
 A: (- - - laughs) (HUSKY 'Latin as they CALL it) (486)

Interesujące właściwości typowe dla terminów relacyjnych i wewnętrznie stopniowalnych ukazują się przy próbie ich zastąpienia wyrażeniem synonimicznym, np. wyraz *good*:

- (15) *good*
 A: I would not be good at •• I may be being . (YOU know)
 . AVERAGE) - - (using "GOOD) to be A!BOVE average) -
 well that's NOT quite true) good is AVERAGE) ISN'T it
 but) but I wouldn't be VERY good at it) I KNOW that)
 B: •• is good AVERAGE) (laughs - -)
 A: YES (606)

W swojej wypowiedzi A narzuca relację synonimią między: (15a) a *good* X = prototypowy, tzn. przeciętny X.

Aby więc określić X jako 'wyżej niż przeciętny', A musi dodać wyrażenie wzmacniające *very*. Dla innych uczestników interakcji (np. B):

- (15b) a *good* car = samochód 'lepszy niż przeciętny.

Przykłady wyrażen kontekstualnie synonimicznych wprowadzonych przez zanegowany antonim są także liczne w języku angielskim:

- (16) he's he's a (THOUGHTFUL MAN) he's not a !HASTY man) - -
 (44)

Wyrażenia określone jako równo- lub bliskoznaczne na poziomie kognitywnym (perceptualnym, itd.), mogą różnić się na gruncie kryteriów afektywnych czy interakcyjnych, co jest często sygnalizowane przez samych mówców, np.:

- (17) *white-skinned*
 if you're WHITE) you're called CAUCASIAN) it's a lot more
 ELEGANT than saying WHITE I suppose (666)

(Caucasian - ocena pozytywna, interakcyjna i afektywna)

(18) Germans

the Krauts did it before the war (442)

(the Krauts - ocena afektywna - negatywna)

(19) A: well that's a sort of *donné* in the in the tragedy isn't it . and .

B: (YES) it's . (it's something that's . that's GIVEN)
(865)

(pożyczka z języka francuskiego *donné* - spodziewana ocena interakcyjna - pozytywna).

Szczególnie interesującą grupą wyrażeń kontekstualnie synonimicznych stanowią pary, z których jedno wyrażenie jest określeniem metaforycznym. Nie może wtedy naturalnie wystąpić synonimia konceptualna, lecz na gruncie interakcyjnym element znaczenia metaforycznego w sposób emfaticzny wskazuje na element odpowiadający mu w wyrażeniu dosłownym:

(20) well he's such a DYNAMO) he's !ALWAYS) driving HERE) and driving THERE) - . (he'll burn himself !OUT) if he (goes on at THIS 'rate) - , (163)

Oczywiście w wyrażeniach bardziej kreatywnych językowo i konceptualnie powstaje pewien zamierzony efekt interakcyjny wynikający ze zderzenia się elementów równoznacznych i elementów o znaczeniu eksplicytnie różnym w denotacie dosłownym i metaforycznym:

(21) it's the !LITTLE things that ANNOY us) we can sit on a MOUNTAIN) but not on a !TACK (655)

Efekty interakcyjne są tutaj perlokucyjne silne, co można uznać za typowe dla języka kreatywnego: pewna część znaczenia, porównywalna w wyrażeniu dosłownym i metaforycznym (*little things - tack*) sygnalizuje jednocześnie te obszary znaczenia metafory, które przez swoją nieprzystawalność do normalnych warunków (*sit on a tack*) wprowadzają brak pełnej 'przetłumaczalności' jednego wyrażenia na drugie, czego oznaką jest pewne napięcie interpretacyjne.

III. WNIOSKI

Synonimiczność w naszym ujęciu jest więc kwestią stopnia na skali od możliwej pełnej synonimii konceptualnej do coraz bardziej różnicujących się znaczeniowo bliskoznaczników o częściowo tylko zachodzących na siebie zawartościach konceptualnych (propozycyjalnych lub schematycznych) lub różnych znaczeniach afektywnych i interakcyjnych.

W praktyce językowej ta skala synonimiczności (obejmująca zarówno jednostki językowe takie jak wyraz, jak i całe zdania) może być także w pełni udokumentowana. Należy zwrócić uwagę, że podczas gdy kognitywne (konceptualne) synonimy syntetyczne mogą wykazywać izomorfizm (intensjonalny) w sensie pewnego paralelizmu między danymi kompleksami semantycznymi, w przypadku rozchodzących się znaczeniowo bliskoznaczników oraz w relacji między jednostką syntetyczną a jej rozczłonkowaniem analitycznym, izomorfizm nie występuje.

Relacja synonimii i izomorfizm mogą być rozpatrywane tylko w terminach danego modelu języka. W rozumieniu autorki¹¹, relacja synonimiczności absolutnej na wszystkich poziomach znaczeń językowych występuje rzadko. Bliskoznacznosc kontekstualna czy synonimia praktyczna są raczej kwestią stopnia niż dychotomicznego rozróżnienia między synonimią a jej brakiem. W autentycznym użyciu języka wyrażenia nieizomorficzne o różnych znaczeniach intensjonalnych mogą być używane jako synonimy praktyczne dla pewnego określonego celu interakcyjnego.

Instytut Filologii Angielskiej
Uniwersytet Łódzki

Barbara Lewandowska-Tomaszczyk

SYNONYMY AND ISOMORPHISM IN THE LINGUISTIC THEORY AND PRACTICE

The paper aims at presenting a theoretical status of *synonymy* and *isomorphism* in linguistic literature as well as the way English language users 'practice' synonymity in verbal interactions. A critical survey of the British phi-

¹¹ Lewandowska-Tomaszczyk, op. cit.

losophical tradition towards synonymy and the examples of the real uses of practical synonyms J. Svartvik, R. Quirk, *A Corpus of English Conversation*, Lund 1980 lead to the conclusion that synonymity is not a homogenous phenomenon but should be treated as a linguistic manifestation of indeterminacy and gradability of some linguistic facts.